

БАЗОВІ КРИТЕРІЇ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

Проаналізовано основні теоретичні підходи до змісту терміна "добробут населення". Досліджено існуючі методики оцінки якості життя населення. Визначено основні критерії оцінки якості життя з урахуванням вимог сучасності.

The basic theoretical going is analyses near maintenance of term "welfare of population". Investigational existent methodologies of estimation of quality of life of population. The basic criteria of estimation of quality of life are certain taking into account the requirements of contemporaneity.

Ключові слова: якість життя, економічна політика.
Key words: quality of life, economic policy.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Нормальне існування і розвиток людини можливі лише за умови безперервного споживання нею матеріальних і духовних благ, отже, виробництво останніх у суспільстві також повинно бути неперервним; сучасне виробництво являє собою складний розгалужений і всеосяжний організм, який забезпечує життєдіяльність і певний рівень життя населення.

Добробут населення як базова категорія економічної політики держави — явище багатогранне. Рівень добробуту населення є тим фактором, який стримує або сприяє людському розвитку, створюючи додаткові стимули або обмежуючи можливості індивідів та населення в цілому щодо реалізації активної економічної поведінки. Тому дуже важливою є ефективність управлінських рішень у процесі нарощування добробуту населення, яка дає можливість оцінити перспективи покращення якості людського капіталу та забезпечення економічного розвитку.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Добробут населення, як вірно зазначає вітчизняна дослідниця Т. Фертікова — це сукупність умов життєдіяльності людини (населення), які створюються під час виробництва, розподілу, обміну, споживання, формують ієрархію потреб та визначають рівень їх задоволення [1, с. 339].

Оцінювати добробут населення можна за багатьма критеріями. Аналіз наукової літератури за даним напрямом дає змогу виділити декілька методологічних підходів до визначення критеріїв оцінки добробуту населення.

1. Визначення рівня добробуту населення через суспільний добробут. Це завдання вирішується шляхом аналізу поточного стану і динаміки ВВП та нерівності розподілу багатства (доходів).

2. Якість розвитку як критерій добробуту населення. Цей підхід передбачає розробку таких методик оцінювання добробуту населення, які вимірюють результат забезпеченості благами для людського капіталу. Над розробкою чи адаптацією відповідних індексів працюють вітчизняні та зарубіжні вчені, їх активними користувачами є міжнародні організації. Одним з найбільш відомих є індекс людського розвитку [2].

3. Оцінювання добробуту населення за такими критеріями, як рівень та якість життя. Здійснюється за допомогою

факторів, що зумовлюють доступність благ, та через визначення кількості наявних благ у індивіда (населення) [3]. Цей підхід відрізняється від попереднього скоріше назвою, ніж за сутністю, оскільки, ставлячи за мету виміряти рівень чи якість життя, автори пропонують перелік передумов та результатів розвитку. Прикладом розгорнутої системи показників рівня життя є система, запропонована В. Мандибурою: 1) інтегральні показники, які відображають досягнутий рівень реальних доходів та майнової забезпеченості населення; 2) показники споживання населенням матеріальних благ, культурних і побутових послуг; 3) показники, що характеризують рівень забезпечення працюючих належними умовами, необхідними у виробничому процесі; 4) показники, що характеризують стан задоволення потреб населення у сферах фізичного, духовного і соціального розвитку; 6) показники, що розкривають рівень існуючих суспільно-правових гарантій, які має населення країни, а також надійність забезпечення політичними свободами громадян у суспільстві [4, с. 14—15]. Більш стислу систему соціальних індикаторів рівня та якості життя населення пропонує російський вчений В. Бобков. Його перелік включає: індекс розвитку людського потенціалу, частку населення з доходами нижче за прожитковий мінімум, коефіцієнт Джині, ВРП на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності [5, с. 27].

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

При досить узгоджених підходах різних авторів до загального визначення змісту категорії "добробут населення" мають місце суттєві відмінності в розумінні його більш детальної структури і системи показників. Використовуючи сьогодні традиційні економічні показники для оцінки добробуту населення, ми не можемо охарактеризувати якісні процеси, що відбуваються в економіці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Добробут населення — найважливіший критерій оцінки ефективності соціально-економічної політики держави. Його підвищення є основною метою суспільного розвитку. Перш за все, добробут характеризується поєднанням і взаємодією двох складових: ступенем забезпеченості населення матеріальними і нематеріальними благами та ступенем

їх вжитку. Перехід від одержавленої системи формування доходів населення і гарантованої державою системи соціального забезпечення всього населення до ринкових принципів формування доходів громадян неминує спричинити кардинальні зміни у всій системі доходів. Ці зміни супроводжувалися падінням обсягів виробництва, руйнуванням традиційних господарських зв'язків і приватизацією державної власності. Все це спричинило ряд несприятливих тенденцій у доходах і рівні життя населення в перехідній економіці України.

Узагальнюючи різні підходи до визначення критеріїв оцінки добробуту населення, зауважимо, що, на нашу думку, основними складовими добробуту населення є "якість життя" та "спосіб життя" (див. рис. 1) через які й доцільно розробляти систему критеріїв оцінки добробуту населення. Розглянемо ці складові більш детально.

Авторство терміна "якість життя" приписують Дж. Гелбрейту, який у праці "Суспільство блага" стверджував, що капіталізм досяг рівня "економічної зрілості" і може забезпечити "загальний добробут" й істотно підвищити якість життя всіх громадян. Тому спочатку поняття "якість життя" ототожнювалося із матеріальними речами, тобто із поняттям "рівень життя" [6, с. 23].

Відомий соціолог ХХ століття Ф.А. Хайєк у своїх наукових працях указував, що існування бідності необхідне для суспільного блага і відзначав закономірність виникнення бідності в суспільстві. Він писав: "Її слід прийняти як невідворотну реальність і пропагувати особисту відповідальність кожної людини за свій добробут, у тому числі й бідність" [7, с. 41]. Вчений активно виступав за обмеження державного втручання, вважаючи неправомірним робити замах на свободу вибору кожної особи.

На наш погляд, якість життя — це сукупність умов людського існування, що забезпечують здобуття необхідних життєвих благ, матеріального багатства і духовних цінностей. Показники, що характеризують рівень життя, різноманітні.

Варто акцентувати увагу на тому, що сукупність умов людського існування — це досить широке поняття. Воно включає два компоненти (відповідно і компоненти рівня життя) — матеріальний і соціальний. У сучасних умовах соціальний компонент, пов'язаний із задоволенням соціальних потреб членів суспільства, дуже складно підвести до якогось рівня в тому розумінні, в якому ми підводимо до певного рівня матеріальні потреби.

На нашу думку, не можна говорити про те, що є певний оптимальний рівень відвідування кінотеатрів, театрів, бібліотек тощо, який прямо залежить від рівня матеріального добробуту людини. Тому падіння інтересу до того або іншого виду мистецтва, з причини способу проведення дозвілля, зовсім не обов'язково продиктоване зниженням цього рівня.

Нормальне існування і розвиток людини можливі лише за умови безперервного споживання нею матеріальних і духовних благ, отже, виробництво останніх у суспільстві також повинно бути неперервним; сучасне виробництво являє собою складний розгалужений і всеосяжний організм, який забезпечує життєдіяльність і певний рівень життя населення.

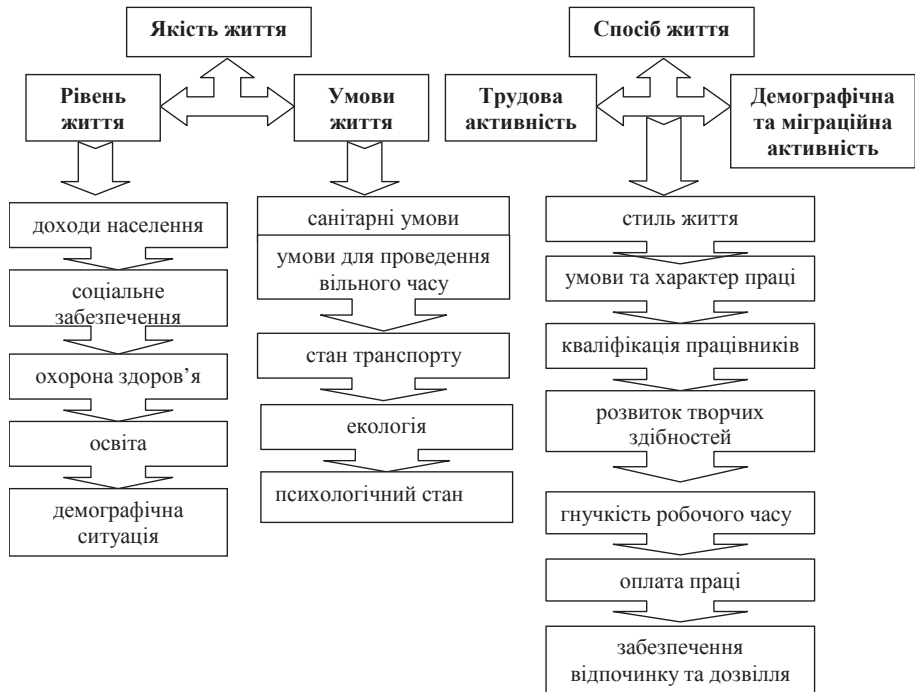

Рис. 1. Складові добробуту населення

Таким чином, між суспільним виробництвом і колом потреб людини, а також ступенем їх задоволення, тобто між виробництвом і рівнем життя людей, існує глибокий внутрішній взаємозв'язок. З одного боку, виробництво має вирішальне значення для рівня життя населення, потенційний життєвий рівень в основному визначається сукупною кількістю благ, які створюються, тобто залежить від обсягу ВВП на душу населення (наприклад, у вартісному вираженні). З іншого боку, підвищення життєвого рівня населення має бути основною метою розвитку суспільного виробництва.

З огляду на наявність указанного зв'язку важливе місце серед показників рівня життя займає блок загальноекономічних показників, що включають як головний показник ВВП на душу населення, так і темпи його зростання.

Для задоволення потреб людей необхідні реальні ресурси, які має в своєму розпорядженні окрема людина, соціальні групи, регіони, суспільство в цілому. Перш за все, творцем вирішальних і динамічних ресурсів для задоволення більшості поточних потреб людей, а отже, і визначальним чинником рівня життя, є виробництво послуг, духовних і матеріальних благ. Слід зазначити, що при кількісній оцінці цього чинника необхідно враховувати національне виробництво в цілому, а не лише виробництво споживчих благ, оскільки від виробництва засобів виробництва залежать інвестиції, що сприяють поліпшенню умов праці та побуту, а також експорт засобів виробництва, за рахунок якого до країни надходять предмети вжитку і сировина для їх виготовлення.

Найбільш тісну кореляцію із якістю життя мають реальні доходи населення (грошові та сукупні) у співвідношенні із споживчими цінами. Вони зумовлюють можливості поточно споживання, а споживання товарів і послуг населенням є одним із найважливіших компонентів рівня життя. Детальний аналіз рівня життя різних соціальних верств населення базується на використанні статистичних даних про розподіл доходів, а також добробут і споживання, оскільки через нерівномірність розподілу благ виникає соціальне розшарування суспільства. Тому потрібен розрахунок показників диференціації доходів (децильний або квінтільний коефіцієнт, індекс Джіні, тощо). При цьому для оцінки ступеня доходів і

споживання різних груп населення необхідно визначати поріг бідності, що входить до складу показників рівня життя. Урядові податки, послуги і соціальні трансферти, що значно впливають на розподіл доходів і споживання, також належать до числа чинників якості життя, а їх нерівномірності повинні враховуватися при його визначенні.

В основі порівняння рівня реальних доходів і споживання із потребами людини і її сім'ї лежать споживчі бюджети. Споживчий бюджет — це вартісний показник обсягу і структури споживання найважливіших матеріальних благ і послуг. Споживчі бюджети можуть бути різні — мінімальний, раціональний і елітарний, що відображає різний рівень задоволення потреб.

Мінімальний споживчий бюджет відповідає більш високому відносно прожиткового мінімуму до доходів, організації побуту і проведенню дозвілля. Він призначений, головним чином, для оцінки і характеристики рівня життя населення при формуванні перспективної соціально-економічної політики і розробки перспективних регіональних соціальних програм.

Прожитковий мінімум — це вартісна оцінка споживчого кошика, а також обов'язкові збори і платежі. Бюджет прожиткового мінімуму — показник мінімального складу і структури споживання матеріальних благ і послуг, необхідних для збереження здоров'я і життєдіяльності людини, забезпечений ресурсами (виробництвом товарів і послуг, засобами державного бюджету) в період кризового стану економіки.

Отже, якість життя визначається системою критеріїв, кожен із яких дає уявлення про яку-небудь одну сторону життя населення. Щоб мати повне уявлення про якість життя, необхідне комплексне вивчення доходів населення, рівня і структури споживання матеріальних благ і різних послуг, забезпеченості житлом, предметами культурно-побутового призначення тощо.

Узагальненим показником якості життя можна вважати індекс людського розвитку (або індекс розвитку людського потенціалу), який використовується для порівняльної оцінки рівня життя, писемності, освіти, середньої тривалості життя та інших показників країни. ІЛР було розроблено в 1990 році пакистанським економістом Махбубом ель Хаком. Цей індекс із 1993 року використовується ООН і наводиться у щорічному звіті про розвиток людського потенціалу.

Методика розрахунку індексу використовує середнє арифметичне таких трьох показників соціальної політики країни:

- 1) очікувана тривалість життя при народженні;
- 2) писемність дорослого населення та валове охоплення всіма видами навчання;
- 3) величина ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності [8].

Базовим критеріями якості життя населення, на нашу думку, є умови життя, які визначаються такими показниками, як доходи населення, пенсійне забезпечення за віком, накопичення заощаджень населенням, страхування, стан здоров'я, вільний час, суспільна безпека, рівень освіти, безпека пересування транспортом, правовий захист громадян, показники міграційного приросту, рівень бідності, рівень безробіття, рівень поточного споживання, забезпеченість населення економічними активами; до умов життя відносяться: соціально-психологічний клімат, природно-кліматичні й екологічні умови.

Для оцінки умов життя важливим є параметр, який характеризує можливість населення формувати накопичення (заощадження). Позитивний приріст грошових накопичень є ознакою підвищення фінансового добробуту населення і відповідно відчуття захищеності в критичних ситуаціях, а також збільшення платоспроможного попиту в перспективі.

Якість життя населення також безпосередньо пов'язана із рівнем його забезпеченості накопиченими в минулі періоди економічними активами, як нефінансовими (рухомим і нерухомим майном, забезпеченості житлом (з урахуван-

ням його якості) і особистим транспортом), так і фінансовими (накопиченнями у вкладках, коштовних паперів, готівці).

У 70—80-і роки широко почало використовуватися поняття "спосіб життя" — як складова добробуту населення. І хоча саме поняття способу життя було введено в науковий обіг вже більше 150-ти років тому, проте його використання в дослідженнях до цих пір викликає значні утруднення. О.І. Вішняк справедливо указує, що ці труднощі пов'язані з неможливістю повної операціоналізації самого поняття "спосіб життя", що приводить до спотворень і неоднозначності в інтерпретації отримуваних даних [9, с. 17].

Як зазначають В. Бобков і колектив авторів [10, с. 57], спосіб життя — це сукупність типових видів життєдіяльності індивіда, соціальної групи, суспільства в цілому на певному етапі його розвитку разом із умовами життя. На практиці спосіб життя дозволяє комплексно віднести до основних сфер життєдіяльності людей працю, сім'ю, побут, освіту, культуру, суспільне життя. При цьому якісну сторону життєдіяльності пов'язували зі способом життя, а кількісну — із "рівнем життя" [11, с. 243].

У цьому контексті варто звернутися до поняття "стиль життя", що близько підходить до способу життя, але вони не тотожні. Вчені вважають, що, насамперед, слід розмежувати поняття "спосіб життя" і "стиль життя", оскільки вони обидва відображають моделі організації життя особистості. Тільки перше — віддзеркалює ті засади організації життя, які є безумовними передумовами соціального буття, вийти із яких особистість ніяк не може, а друге — віддзеркалюється у загальному ставленні до життя і зумовлює, за С. Рубінштейном, поведінку людини у будь-якій життєвій ситуації, її залежність або незалежність від неї [12, с. 422]. Спосіб життя — це одна з найважливіших не лише соціальних, а й біосоціальних категорій, інтегруючих уявлення про певні типи життєдіяльності людини. Спосіб життя — один з критеріїв суспільного прогресу, це "обличчя" людини. У сьогоденні доведено, що з суми всіх чинників, що детермінують здоров'я людини, 50—55% доводиться саме на спосіб життя. У той же час стиль життя — це той бік організації життя особистості, де особистість виявляє себе через вибір, світогляд, цінності, ідеали, через самоствердження. У методологічному плані важливо з'ясувати, у яких межах вибору можна говорити про стиль життя, а в яких — спосіб життя, де між ними проходить межа, де виявляється вільний вибір особистості, а де задана обставинами поведінка. Тож соціальні передумови, що детермінують спосіб життя, можуть виявлятися не лише на макро-, мезорівні, а й рівні мікропередумов. Тоді як стиль життя — певний рольовий стандарт, під який підстроюється психологія, психосоматика особи, тобто це соціально-психологічна категорія. Таким чином, стиль життя є більше предметом дослідження психології, а спосіб життя — економіко-управлінською категорією.

Підсумовуючи аналіз основних категорій добробуту несення, доцільно акцентувати увагу а тому, що рівень добробуту населення України є одним із найнижчих у світі. Такі висновки доходять авторитетні міжнародні фінансові установи. Зокрема, за оцінкою Credit Suisse Research Institute, персональний стан жителя України — \$2,7 тис. на рік, це всього на \$200 більше, ніж у найдіднішій країні Європи — Молдові. Українців випередили не лише поляки і росіяни, а й білоруси з більш ніж \$6 тис. на рік на одного дорослого. Стан українця оцінювався в \$6 тис. в 2007 році, в 2008-му через кризу він скоротився до \$3,9 тис., а в 2009-му — до \$2,5 тис. [13].

Для порівняння: у доповіді йдеться, що з 2000 року загальний добробут населення планети зріс на 72% у доларовому еквіваленті. Вгорі піраміди персонального багатства опинилися в основному жителі Західної Європи, США, Канади, Японії і Австралії. Так, добробут американця в середньому досягає \$236 тис. на рік, австралійця — понад \$320

тис. У Європі найбагатшими є громадяни Швейцарії та Норвегії. У Global Wealth Report розміри персонального багатства розраховували як вартість фінансових (готівку, акції, облігації, пенсійні накопичення, страхівка тощо) і нефінансових активів (переважно нерухомість) за вирахуванням боргів. Тому немає нічого дивного в тому, що Україна виявилася передостанньою в Європі. "Висока частка вартості нерухомості в загальному стані — характерна ознака перехідних економік, що розвиваються", — йдеться в дослідженні [13]. Частково це результат рівня розвитку фінансового ринку, але багато в чому все ж стрімкою приватизації житла. Приміром, в Індії, Індонезії та Росії на нерухомість припадає близько 70—80% активів місцевого жителя, в Україні ще більше — 82%. Але за час кризи головна складова багатства середньостатистичного українця подешевшала практично удвічі.

Невеликі фінансові активи населення, що складаються в основному з готівкових і депозитів, — ще одна риса країн, що розвиваються, що відрізняє їх від розвинених економік, де основна частка припадає на пенсійні накопичення та страхові програми. Крім того, що вартість нерухомості знизилася, знецінилися заощадження і зарплати українців. У 2008 році гривня девальвувала на 52% — другий за величиною показник у світі. Гірше було тільки в Ісландії, яка згодом оголосила дефолт. Для порівняння: уряд Білорусі девальвував національну валюту в 2009 році всього на 20%, в Росії з листопада 2008 року по січень 2009 рубль подешевшав на 22%.

ВИСНОВКИ

Зниження рівня добробуту населення коригує економічну поведінку населення. Падіння купівельної спроможності призводить до зменшення частки витрат на блага, важливі для формування людського капіталу, зменшення заощаджень та відповідно пропозиції капіталу з боку домогосподарств, поширення діяльності поза законом. Підвищується ризик послаблення мотивації до активних економічних дій частки населення, що перебуває у стані абсолютної бідності. Збереження високого ступеня нерівності в розподілі благ, наявність відносно великої частки неякісних благ в структурі їх загальної пропозиції також є перешкодами до покращання якості людського капіталу країни. Зазначені зміни економічної поведінки матимуть негативний вплив на подальший економічний розвиток, що зумовлює необхідність здійснення активної соціально-економічної політики, спрямованої на підвищення добробуту населення. На наш погляд, пріоритетними її цілями мають стати: збільшення частки якісних ринкових та суспільних благ, зменшення диференціації населення.

Значення саме цих складових добробуту дуже повільно змінюються як під час економічного зростання, так і під час кризи. З метою підвищення купівельної спроможності населення та зменшення рівня абсолютної бідності актуальними завданнями державної політики є стимулювання пропозиції, сприяння підвищенню зайнятості, забезпечення соціального захисту населення.

Отже, актуальність формування ефективної державної політики, пріоритетною метою якої є забезпечення достойного рівня добробуту населення, є беззаперечною. За таких умов, державне управління економікою повинно бути здатним рішуче діяти та брати на себе відповідальність за соціально-економічний розвиток як держави в цілому, так і добробуту населення зокрема.

Для забезпечення достойного рівня добробуту населення доцільно:

1) змінити парадигму стратегічного планування розвитку людського капіталу з метою привернути увагу органів державного управління до планування і контролю ключо-

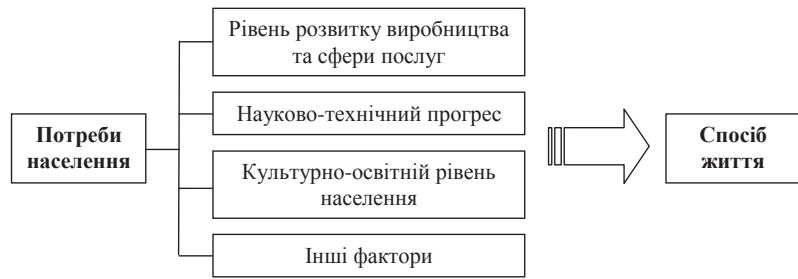

Рис. 2. Фактори, які впливають на потреби та спосіб життя населення

Розроблено автором.

вих показників якості життя та забезпечити усвідомлення суспільством категорії та індикаторів рівня якості життя як одного із ключових чинників конкурентоспроможності держави та подальшого її соціально-економічного розвитку;

2) застосовувати оцінку рівня добробуту населення як ключовий показник ефективності діяльності органів державного управління на державному та регіональному рівнях управління шляхом використання ключових показників моніторингу якості життя населення (регіональний індекс якості людських ресурсів; інтегральний показник рівня якості життя; узагальнюючий показник якості життя як синтетичний індекс стандартизованих значень вхідних показників) у якості індикаторів оцінки ефективності впливу державних програм і заходів на покращання рівня життя.

Література:

- Фертікова Т.М. Дослідження динаміки добробуту населення України / Т.М. Фертікова. — Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. — 2010. — № 1. — Т. 3. — С. 338—346.
- Херт ван де Керк, Чиприан Попович Індекс устійного розвитку общества // Общество и экономика. — 2008. — № 9. — С. 147—153.
- Гордей О. Система чинників і фінансові показники вимірювання рівня життя населення / О. Гордей // Підприємство, господарство і право. — 2009. — № 10. — С. 222—225.
- Мандибура В.О. Рівень життя населення та механізми його регулювання: автореф. дис. д-ра екон. наук / В.О. Мандибура / НАН України. Ін-т економіки. — К., 1999. — 36 с.
- Бобков В. и др. Качество и уровень жизни населения: территориальный разрез / В. Бобков и др. // Экономист. — 2009. — № 1. — С. 27—37.
- Гелбрейт Д. К. Суспільство блага. Пора гуманності / Д.К. Гелбрейт. — К.: Видавничий дім "Скарби", 2003. — 160 с.
- Хайск Ф. А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: в 3 т. / Т. Комарова (пер.з англ.) — К.: Сфера, 2000. Т. 3: Політичний устрій вільного народу. — 252 с.
- Майер В. Ф. Доходы населения и рост благосостояния народа / В.Ф. Майер. — М.: Мысль, 1968. — 644 с.
- Вишняк О.І. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи: автореф. дис. д-ра соціол. наук: 22.00.01. / О.І. Вишняк / НАН України; Інститут соціології. — К., 2001. — 29 с.
- Социальная политика, уровень и качество жизни. Словарь. — М.: Изд-во ВЦУЖ, 2001, — 288 с.
- Социализм и народное благосостояние. — М.: Мысль, 1976. — 446 с.
- Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. — СПб. и др.: Питер, 1998. — 705 с.
- Credit Suisse — Global Wealth Report Is Released by Credit Suisse. Електронний ресурс. — Режим доступу: <https://www.credit-suisse.com/citizenship/en/banking/csri/index.jsp>

Стаття надійшла до редакції 29.12.2010 р.